
СЕКЦІЯ 4. СУЧАСНИЙ СТАН ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Шуйський Ю.Д., д. геогр. н., проф.,
Стоян О.О., к. геогр. н., доцент,
*кафедра фізичної географії,
природокористування і геоінформаційних
технологій,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
Одеса-82, 65082, Україна
Physgeo_onu@ukr.net*

ФЕДІР ПЕТРУНЬ — ЗАВІДУВАЧ КАФЕДРИ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Федір Євстафійович Петрунь (02.03. 1894 р. — 01.07. 1963 р.) стояв на чолі кафедри фізичної географії від 1941 р. до 1963 р., тобто до кінця життя. У ті роки він став автором низки навчальної літератури: «Загальна фізична географія», «Фізична географія СРСР», «Геоморфологія УРСР», «Метеорологія і кліматологія», «Методика викладання географії», «Історія географії», «Фізична географія УРСР», «Методика польових географічних досліджень», «Методологія географії». Зусиллями Федіра Євстафійовича був створений зразковий географічний кабінет з унікальними картами, атласами, цінними книгами, наочним приладдям, — кабінет справжнього класичного університету. Вчений ретельно і наполегливо працював над навчальними програмами, в основу яких намагався покласти принципи комплексності та системності, розуміння широти простору та географічної динамічності. Був ініціатором появи на кафедрі нових навчальних дисциплін та географічних практик. Кафедра стала однією із найкращих на Україні, установою для підвищення кваліфікації вчителів-географів.

Федір Євстафійович Петрунь народився у селі Устя, Ольгопільського повіту, Подільської губернії (зараз Бершадський район Вінницької області), в родині волосного писаря. Вищу освіту отримав у

Імператорському Новоросійському університеті, на історико-філологічному факультеті (1912-1915 рр.). Активно захоплювався питаннями краєзнавства, у тому числі й географічного. Трудову діяльність розпочав бібліотекаром в університетській бібліотеці ІНУ, працював також у статистичних відділах земських управ у Кам'янці-Подільському й Ольгополі. Був ученим бібліотекарем і завідувачем відділу комплектування Центральної наукової бібліотеки вищої школи Одеси, завідувачем відділу періодики (після об'єднання Наукової бібліотеки університету і Одеської публічної бібліотеки). Мав широкий доступ до різноманітної наукової інформації, у тому числі картографічної, природної, краєзнавчої. Одночасно викладав в Інституті Народної освіти (1921-1925 рр.), в Інституті народного господарства (1923-1930 рр.), був науковим співробітником (1926-1931 рр.) науково-дослідної кафедри географії і світового господарства секції східнознавства, вченим секретарем Одеської філії Всеукраїнської асоціації східнознавства, проводив польові дослідження, переважно ландшафтні. Це поєднання бібліографічних розвідок із викладацькою діяльністю і практичними дослідженнями дали змогу Федіру Євстафійовичу у двадцятих – тридцятих роках надрукувати понад двадцять статей історико-географічного, методико-географічного та бібліотекознавчого напрямків. Протягом року працював науковим співробітником Українського державного інституту гідротехніки та меліорації та викладачем Одеського інженерно-меліоративного інституту. Працював у архівах, музеях і бібліотеках, вивчав рукописи природи та карти Причорноморської низовини і прилеглої території, зацікавився ґрунтознавством та краєзнавством, його приваблювали ідеї Г.І. Танфільєва [3].

З 1933 до 1949 рр. працював на кафедрі фізичної географії Одеського педагогічного інституту, тут його діяльність стала суто географічною [4]. У 1941 р., на початку Великої Вітчизняної війни, разом з інститутом

евакуювався до Майкопа на Північному Кавказі. Там водночас працював завідувачем кафедри фізичної географії на географічному факультеті Одеського державного університету. У 1942 р. разом з університетом переїхав до невеликого міста Байрам-Алі (Туркменія). Тут продовжував обробляти старовинні карти Причорномор'я, співставляв їх, виявляв еволюційні процеси місцевостей. У 1944 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Шляхи і підступи до Дністра. Нариси з історії російської географії другої половини XVIII століття». У 1945 р. був затверджений у званні доцента кафедри фізичної географії ОДУ.

Першими власними науковими експедиціями Ф.Є. Петрунь вважав численні маршрутні роз'їзди у 1917-1918 рр. із природними описами по Ольгопільському та Бершадському повітах Подільської губернії. Тоді його, інструктора статвідділу, особливо цікавив стан природокористування, розповсюдження та стан ґрунтів, лісів, водойм. В повоєнні роки після І-ї Світової він вивчав рослинний покрив Поділля, зокрема, байрачні ліси, також ерозійні процеси у Поділлі. Працюючи в бібліотеках, архівах, музеях, досконально вивчав рукописи і старі карти Причорномор'я XVII-XIX ст., прилеглих територій.

В 1957 р. доцент Ф.Є. Петрунь [5] очолив роботи з фізико-географічного районування території Одеської, Вінницької, Миколаївської, Херсонської та Кіровоградської областей за великою загальнодержавною програмою (доповідь Г.П. Міщенко та Т.П. Федорченка на національній науковій конференції «Розвиток нових досліджень природних ресурсів», Одеса, 6-7 грудня 1963 р.). При цьому доцент Петрунь активно використовував результати досліджень великим колективом Ґрунтового кабінету, на чолі якого був відомий ґрунтознавець доцент Бракін С.С. [1, 2]. Взагалі, Федір Євстафійович був завзятим прибічником активної співпраці фахівців у різних галузях географії, це була його типова риса. На засіданні наукової конференції, присвяченої 100-ї річниці ОДУ імені

І.І. Мечникова, ст. викладач К.С. Шухгалтер зазначила, що районування названих областей базувалося на підставі показників ґрунтового покриву, бо ґрунти є «дзеркалом ландшафту», із урахуванням всього природного комплексу. Працівники кафедри доценти Г.П. Міщенко та Т.П. Федорченко підкреслювали необхідність розгляду компонентів фізико-географічного комплексу, урахування геоморфологічних, кліматичних, гідрологічних, рослинних умов, які формують ґрунтовий покрив. Всі визначені показники віддзеркалюють розподіл великої кількості типів місцевості.

Важливо підкреслити, що ґрунтові дослідження традиційно здійснювалися на кафедрі фізичної географії від часу роботи на ній одного із засновників сучасного ґрунтознавства, професора Танфільєва Гаврила Івановича. Ці роботи виконували доценти С.Т. Білозоров, Л.В. Кліментов, І.І. Плюсін, В.М. Попов, О.М. Дроздов та ін. А протягом 50-60-х років ХХ ст. активно досліджували ґрунти Причорноморської низовини доценти Н.І. Коновалова та В.Г. Пижов (1962, 1966), і при цьому провідну увагу приділяли злизовій ерозії ґрунтів, розвитку ґрунтів на схилах, залежності змиву ґрунту від щільності рослинності та крутості схилу.

До роботи Ф.Є. Петрунь залучив великий творчий колектив Ґрунтового кабінету ОДУ. Для виконання фізико-географічного районування співробітники опрацювали класифікацію ґрунтів, склали ґрунтового-ерозійні карти, визначили фізико-хімічні властивості ґрунтів півдня України (зональних та а зональних), накреслили методику боротьби із водною та вітровою ерозією [3]. У підсумкових публікаціях, наприклад, С.С. Бракін [1, 2] виклав результати дослідження явищ ґрунтового-ерозійних процесів, а разом із дослідниками ґрунтів М.І. Краковським, В.В. Тютюнником, О.В. Кірюшкіним, Т.І. Коров'яковою та Н.І. Вардіашвілі визначав механічний склад ґрунтів у долинах та на вододілах. Роботи Ф.Г. Скаба [6] та П.Т. Челядника [8] встановлювали вплив еродованості ґрунтів на морфологію, гумусованість та механічні властивості ґрунтів.

Великий колектив кабінету (10 співробітників) разом із колегами кафедри фізичної географії (при консультаціях Ф.Є. Петруня) виконував великий обсяг великомасштабного практичного картографування в межах степової і лісостепової зон Причорноморської низовини. До речі, саме за пропозицією Ф.Є. Петруня університетські ґрунтознавці почали застосовувати метод стаціонарних ґрунтових ділянок, на кшталт фізико-географічних (ландшафтних) дослідних майданчиків на вузлових «точках». Ця методика увійшла до практики і наступно стала широко вживатися.

Ф.Є. Петрунь був членом Всесоюзного Географічного товариства та товариства «Знання», членом Українського відділення істориків природознавства й техніки, членом вченої ради Одеського історико-археологічного товариства, членом редколегії майже усіх випусків «Праць ОДУ. Геологія та географія». Був автором більше 150 наукових робіт. У рукопису залишилася докторська дисертація на тему: «Географія лісового покриву у південному лісостепу правобережної України в історичний час». При цьому Федір Євстафійович ґрунтувався на ідеях та досягненнях наукової школи А.В. Чижевського про різномасштабну ритмічність геосистем. Цією роботою вчений намагався розвивати фундаментальну географічну ідею довготермінового взаємовпливу степу та лісу в умовах значущих змін клімату Землі (була висунута Г.М. Висоцьким). Ця ідея була розвинута далі набагато пізніше у докторській дисертації кафедрального докторанта О.В. Холопцева у 2010 р. [7]. Ще досі це докторське дослідження залишається єдиним і неповторним в Україні.

Незадовго до смерті вчений передав в дарунок ОДУ близько десяти тисяч томів книг і картографічних видань із власної бібліотеки. Ці книги знаходяться в науковій бібліотеці ОДУ, у «Фонді Петруня».

Список цитованої літератури: [1] Бракін С.С. Явища ерозії та ерозіювання ґрунтів у басейні річки Кучурган // Праці Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. Серія геол. та геогр. наук. – 1962. – Том 152. – Вип. 9. – С. 163 – 168. [2] Бракін С.С. Деякі питання ґрунтово-ерозійних досліджень на південному заході України // XXI Наукова конференція біологічного та географічного факультетів (30.03–

05.04. 1966 р.). Відп. ред. В.О. Федосєєв. – Одеса: Вид-во ОГУ, 1966. – С. 97 – 99. [3] Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Історія та сучасність (1865-2015) / Гол. ред. І.М. Коваль. – Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2015. – 964 с. [4] Петрунь Ф.Є. Про складання карт сільсько-господарських водно=земельних меліорацій України // Праці Укр. наук.-досл. Інституту гідротехніки і меліорації. – 1936. – Вип. 3. – С. 115 – 130. [5] Петрунь Ф.Є. Фізико-географічне районування південно-західної частини України в роботах кафедри фізичної географії ОДУ імені І.І. Мечникова // Науковий кожнорічник ОДУ. – 1960. – Вип. 2 (Географічний факультет). – С. 108 – 112. [6] Скаб Ф.Г. Вплив еродованості ґрунтів на нагромадження коріння та врожай сільськогосподарських культур // XXI Наукова конференція біологічного та географічного факультетів (30.03–05.04. 1966 р.). Відп. ред. В.О. Федосєєв. – Одеса: Вид-во ОГУ, 1966. – С. 15 – 17. [7] Холопцев О.В. Аналіз та прогноз природних складових сучасної просторово-часової мінливості ландшафтних комплексів рівнинної України // Автореф. дис. на здобуття вченого ступеня доктора географічних наук. Спец. 11.00.01. – фізична географія, геофізика та геохімія ландшафтів. – Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2010. – 44 с. [8] Челядник П.Т. Деякі закономірності розподілу еродованих ґрунтів на схилах // XXI Наукова конференція біологічного та географічного факультетів (30.03–05.04. 1966 р.). Відп. ред. В.О. Федосєєв. – Одеса: Вид-во ОГУ, 1966. – С. 117 – 120.